За националнизма реалистично

Какво е публикуваният тест, ако не труден за следване проект за равномерен смислов път, и какво е четенето, ако не процедура на изместване. Кой може да попречи на читателя да не прелита над определени места от текста на една книга, да не се задържа на други и да не откъсва трети, за да ги разнася и свързва с други текстове? Насочвано от свои състояние и нагласи, читателското съзнание бързо превръща еднопътното послание в многопътно. По празниците останах при няколко текста, чиято основна тема беше идентичността. Особено задържа вниманието ми наскоро появилият се превод на изследването на фрайбургския професор по нова история Урс Алтермат, озаглавено на български „Етнонационализмът в Европа“ (Изд. ГАЛ-ИКО). То естествено попадна в моя личен контекст в отношение с току-що издадения превод на книгата на Цветан Тодоров „На чужда земя“ (Изд. „Отворено общество“). С подобна интелектуална платформа и идейна амбиция - постигането на съвременна гъвкава идентичност, двете книги ми се сториха различни не толкова поради жанра си - едната изследване, а другата есеистично споделяне на свой опит, а поради вътрешния си тон - при „Етнонационализмът в Европа“ уверен, че нещата зависят от активността на аудиторията, към която се обръща авторът, при „Чужда земя“ по-скоро скептичен по този въпрос. Отклонявайки се от зададената посока, се запитах дали позитивното настроение в изложението на „Етнонационализма“ не следва и от равенството и съвместеността на двете езикови среди, в които живее и преподава швейцарският професор.

Българският превод прави чест на Издателство „ГАЛ-ИКО“ - и за бързата поява на текста (швейцарското издание е от 1997 г.), и за добрия български, а и за това, че е включена в поредицата „Politeia“ на „ГАЛ-ИКО“; книгата подканя да бъде прочетена в мрежата на вече публикувани есета и изследвания, които се занимават с темите „идентичност“ и „национализъм“. „Етнонационализмът в Европа“ попълва липсващо място до наши и чужди книги като „Нации и национализъм“ на Хобсбом („Обсидиан“, 1996) и „Въобразените общности“ на Андерсън („Критика и хуманизъм“, 1998).

Броят на публикациите по двете теми подканя да забележим различните подстъпи, а между тях и различната степен на откритост на авторовия личен опит. Така между другите питания в съзнанието ми се оформи и въпросът, дали резултатът от занимаването с подобни теми е по-добър, ако авторът се поставя вън от конкретните „ние“, които битуват в съзнанието му, и анализира проявите на външни нему исторически или съвременни общности обективно, или по-ефективно е топлото изложение, разглеждащо нечия ситуация на идентичност през коефициента на някакъв свой опит.

Едва ли има норма по този въпрос. Успешни и неефективни изложения се произвеждат и при студен, и при топъл поглед. Говорещият през коефициента на собствената идентичност може да я опрости, да сведе многото си принадлежности до една изключителна и така прекалената топлота на тона му да се положи върху изследвания предмет като един вид ограничение. На свой ред студеното изложение може да придаде привиден затворен характер на предмета и да го обрече на неприложимост. Въпросът не е във външната мярка на студеното и топлото разглеждане на предмета, а в реалистичния режим на говоренето.

Най-честата проява на нереалистично говорене е представянето на обсъжданите ситуации и понятия като трайно обособени и затворени в себе си положения. Докато по-конкретно казано, да се говори реалистично по темите „идентичност“ и „национализъм“ означава авторът не само да разглежда чужди нему „ние“ ситуации през коефициента на собствената си комплексна общностна принадлежност, но да разбира идентичността и национализма като понятия, принадлежащи на реалния език. Основното последствие от това разбиране е, че понятията стават заменими и се свързват с други понятия в грозд от културно и психологически мотивирани идеи. При този режим на говорене идеята за нация би се разбирала не само понятийно като затворена в себе си единица, а и символично, в отношение с други форми и представи за идентичност, с които би образувала единици с променливо съдържание.

Дискурсите на мислещите по темата нация и национализъм са различни най-напред поради различните възможни ограничавания или разширявания на темата. Едни подходи са по-тясно политологически с оглед на някаква съвременност, други са по-исторически, обикновено в границите на политическата история от края на XVIII век, трети следват по-широко антропологическо разбиране за формите на общностната идентичност. Така или иначе заемащият се с въпроса за нацията непременно се заплита в по-общия проблем за идентичността. Но авторът, който се опира на собствената си комплексна общностна принадлежност и на подвижността на реалния говорен език, няма как да не се заплете и в ред други понятия и представи.

Колкото и да е свързано с трудности това заплитане, този, струва ми се, е пътят за постигането на ефективен дискурс по темата идентичност. Дали във формата на есе или на научно изследване, основното постижение на подобен дискурс би било съгласуването на осъзнатия от автора свой опит в идентичността с гъвкаво разбиране на коментираните ситуации, понятия и представи за колективна принадлежност. Гъвкаво означава да не им се придава трайна устойчивост, каквато те не притежават, и да се знае кога и в каква степен тя е допустима в хода на текста и кога е нужно да се изостави.

„Етнонационализмът в Европа“ на Урс Алтермат е близо до тази идеална ситуация. Книгата е изследване, планът ѝ е линеен. Който желае, може да учи по нея. Авторът е черпил от изследвания на политолози, историци, антрополози, но и от публикации в редовия печат. Опитът и получилата се богата мрежа от текстове и понятия, по която може да тръгне учещият. Учебна стойност има и това, че чуждите позиции са отделени от авторовите тези. Изложени във въведението и опитани в изложението, тезите са изредени по точки в епилога. Учебник, но без следа от обективизъм. Професор Алтермат държи на позицията си, на места я препоръчва и дори проповядва. Тя, разбира се, е резултат на прочити, научни дискусии и кабинетна работа, но и на личен опит, следващ и от някаква гражданска практика. Тази практика е прилагана, може да се усъвършенства. Опитът и валидността ѝ да се използва от други и другаде. Така че авторовата роля е двойна - на специалист по нова история, който анализира, но и на политик, воден от грижи, свързани със съвременното гражданско съществуване.

Поводът за заемането с книгата е новият етнонационализъм, разразил се в Източна Европа след промените в 1989 г. Но етнонационализмът на Урс Алтермат не е свързан с определено място и време в Европа. Той не може да се отдели от досегашния национализъм. Двата са нещо общо и нещо, което надхвърля идеята за национализъм. Богатият фактически материал, различните гледни точки и гъвкавото свързване на понятия са довели до това, че макар да има характера на научно изследване, „Етнонационализмът“ е и есе с осъзнавана от автора намеса на убедености, за които той се бори. Скритият почерк на есето е проявен най-вече в пресичането на гледни точки.

Нацията и национализмът интересуват Урс Алтермат не изобщо, а като европейско явление, защото са европейско явление, но и защото от опаката си страна те са дискусия за съвременна Европа. Изследването се оправдава, защото е полезно. Европа е минало, нещо наследено, което обуславя поведения. Едно е поведението в зоната на западните политически нации, които отдавна практикуват гражданското общество, друго е то в нациите на културен или етнически принцип, чието гражданско съществуване е затормозено от колективистични идеологии. Държавният национализъм е по-добър от етнонационализма, но е нетрайно постижение, заплашвано от регионализми и национализъм на етническа, езикова и културна основа. Те са налице в съвременна Франция и Белгия, а и в Швейцария, независимо от нейния положителен опит в конфедерирането. Така че Европа на политическия национализъм не е твърда даденост, положителен опит, който има гаранции в себе си и може да се пренася. Западна Европа не може да играе ролята на ментор, защото има подобни проблеми, десният фундаментализъм например, но и защото, изправена пред трудната задача на кооперирането в Европейския съюз, е заплашена от компенсаторни националистични движения.

Опитът и най-съществената в скритото есе диатриба на Урс Алтермат. Европейското минало трябва да се познава, но то не предопределя настоящето. Бъдещето е с много пътища. По кой път ще се тръгне, зависи от самите европейци. Събитията на миналото само насочват избора. За националнизмите в Европейския континент и за вариантите на европейското съществуване има смисъл да се говори с обилие от факти и в оптиката на различни дисциплини, доколкото засегнати от това говорене, ще изживеем потенциалния си национализъм и ще допринесем за изграждането на съвременното европейско общежитие. Опитът и нуждата да се разглежда, познава и дори да се живее в Европейския Изток. Без познаването му Западът ще се отърве по-трудно от собствения си потенциален етнонационализъм.

Интересна е тази вътрешна постановка на книгата. Темата за национализма се държи ограничително в ракурса на сегашното практикуване на граждански живот в Европа, от друга страна, за да се поддържа този ракурс, национализмът се разбира по разширителен начин, понятията нация и национализъм се поставят в мрежа от понятия. Това не е в стила на съвременните исторически и политологически изследвания. Ето как изглежда тази мрежа.

Съвременна форма на общностна идентичност, нацията лесно попада в единиците на други форми на общностност. Тя се свързва трайно със съвременната държава от западноевропейски вид. Но попива и общности на основата на езика, културата, религиозното изповедание и идеята за общ произход. За тази втора проява Урс Алтермат употребява термина „етния“, като включва в него нацията от етнически вид. Тази класификация на два основни вида нации допуска да се говори и за два вида обществено практикуване на нацията и за две съпътстващи ги идеологии - национализма и етнонационализма.

Тази класификация не е тежка обективност, а също един вид практикуване. В нея има ясен оценъчен момент - национализмът е за предпочитане пред етнонационализма. Но първо, той изглежда невъзможен извън Европа, второ, както вече подчертах твърдението на Урс Алтермат, „етно“-моментът дебне в него. В този смисъл двата вида нации и двете съпровождащи ги идеологии са и едно и също нещо. Авторът го назовава по много начини, на места с оприличавания на подредни и крайредни явления като расизъм и фундаментализъм. Той му дава и социологическо обяснение. Всички тези явления са колективистични реакции на модерната форма на живот, при която неимоверно откъсналите се от традиционните общности подвижни индивиди се нуждаят от общностно определяне, предлагащо просто решение и облекчаващо страховете им пред неимоверно отворения свят.

Тази ситуация не се отменя от условията, които предлага демократичното устройване на живота на Запад. Страховете пред отворения свят остават и не е изключено да се породят нови етнонационализми, както това стана в края на предишното десетилетие. Ученият може да е настроен конструктивистки, да знае, че нацията е нещо въобразено. Сам Урс Алтермат е по-скоро конструктивист. Но това, че на Запад конструктивисткото схващане е по-широко разпространено, отколкото на Изток, не отменя опасността от етнонационалистически кризи в сърцето на Европа. Затова е без значение спорът до каква степен нацията е нещо по природа. Феноменът и неговата идеология могат да се породят на всяко място. Опитът и показателното последно изречение на книгата „Сараево е навсякъде“.

Историческото описание трябва да е коректно и достатъчно сложно. Но не самото знаене, а моженето да се използва някакъв опит гарантира, че нещо отрицателно няма да се случи. Убеден, че собственото му гражданско съществуване предлага добри решения, Урс Алтермат се опира на опита на родината си. Примерите от миналото и настоящето на Швейцария не са само положителни. От една страна, се вижда доброто на нацията държава, на чиято територия съжителстват несъвпадащи езикови и културни райони. От друга страна, не е скрито нищо от „националистическите“ кризи в живота на Швейцарската конфедерация, продължаващи и до днес. Срещу тях има само едно средство - реалната включеност на гражданите в правенето и променянето на законите и правилата за движението на индивидите в сложното общежитие.

Без да бъде ментор и без да държи на предсказанията си, Урс Алтермат е настроен проспективно и не се уморява да предлага решения. Между тях най-симпатичното, почерпено от отечествения му опит, е идеята бъдещите граждани на Европа да носят по две имена с тире. Както сега се говори за германо-швейцарци, утре да може да се говори за „австро- или германо-европейци“. Поне това, защото пълното изброяване на общностните принадлежности би било дълго и нуждаещо се от много тирета.

Мога да направя и предложения на Урс Алтермат. Примерно, че начинът му на разсъждаване налага и боравенето с по-сложни идеи за индивид и за общност. Модерната епоха породи нови типове. Съвременната демокрация разчита не на индивиди, както твърди авторът, а на други индивиди, на свой ред и на субекти общности, които не се мислят за естествено дадени, а се образуват и разпадат в зависимост от определени цели и обстоятелства. Струва ми се полезно да назоваваме тези типове и да мислим с техните категории. Книгата на Урс Алтермат стимулира към съ-мислене. Но като топла книга в смисъла, че има опора в личния авторов опит в идентичността, и като реалистичен текст, който се държи комуникативно според живата практика на говоренето, по-съществено е, че „Етнонационализмът в Европа“ не разсъждава повече, отколкото подканя към действие. Разсъждаването и действането в тази книга са в хармония. Затова и прелитам над умните добавки, към които съм подтикнат от четенето на текста, и просто подканям да бъда последван.

Богдан Богданов

Urs Altermatt. ***Das Fanal von Sarajevo. Ethnonationalismus in Europa***. *Neue Züricher Zeitung*. 1997.